

UDK 821.163.4(497.6).09-31
82:316.7:[141.72+159.964]

Primljeno: 22. 05. 2018.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Fatima Bećarević

REPREZENTACIJA NEKIH TRADICIONALNO ŽENSKIH VRIJEDNOSTI U NOVOM BOSANSKOHERCEGOVAČKOM ŽENSKOM ROMANU

(O romanima *Linija života* Emine Žune, *Rekonstrukcija* Ljiljane Pirolić i *Imendan svete Katarine Ricci* Nade Đerek)

Taman kad se učinilo da su velike teme u književnosti iscrpljene ili bar potisnute, početkom 21. stoljeća diskretno u fokus bosanskohercegovačke književnosti ulaze romani čiji svjetonazor ukazuje na značaj potisnute etike brige, solidarnosti i prihvaćanja drugoga. Riječ je romanima bosanskohercegovačkih spisateljica u kojima se iz ženske perspektive progovara o prešućenim problemima, podrazumijevajućim odnosima i ne/prihvatanju drugog/e. Da ta recentna linija ženske književnosti postaje vidljivija potvrđuju i nagrade na književnim konkursima koje su dobile ove autorice, što ukazuje i na postajanje određenog vida institucionalne podrške.

Predmet istraživanja u ovom radu su romani koji su u posljednje tri godine nagrađivani od Fondacije za izdavaštvo Sarajevo: *Linija života* Emine Žune (2015.), *Rekonstrukcija* Ljiljane Pirolić (2016.) i *Imendan svete Katarine Ricci* Nade Đerek (2017.).

Nestabilnost, dezorijentacija i potiskivanje određenih vrijednosti povezuju ove romane, pa iako su poetski senzibiliteti spisateljica različiti, teme nepodudarne, vremenski i prostorno smještene u različite dimenzije, način na koji se progovara o položaju žene u bosanskohercegovačkom društvu otkriva reljefe hronotopski aficiranih i snažnom samosviješću reflektiranih unutarnjih svjetova. Teme ovih romana do sada nisu bile u fokusu bosanskohercegovačkog ženskog pisma, a uvjetovane su društvenim konjunkturama i tradicijskim naslijeđem, reprezentiranim iz perspektive rodno obilježenog subjekta koji fokus pripovijedanja smješta u potisnutu sferu domesticiteta i ukazuje na važnost solidarnosti, brižnosti i poštovanja drugog i drugačijeg.

Primjenom savremenih teorijskih saznanja iz oblasti teorija kulture, roda i identiteta u analizi ovih romana ukazali smo na načine i mogućnosti različitih reprezentacija i interpretacija tradicionalno ženskih vrijednosti kao što su solidarnost, empatija i brižnost.

Ključne riječi: rod, tijelo, identitet, briga, solidarnost, fluidnost.

Premda se na globalnoj društvenoj, kulturnoj i naučnoj sceni borba za ravnopravnost žena u javnom, kulturnom i medijskom prostoru vodi decenijama pa i stoljećima,¹ u bosanskohercegovačkom javnom i kulturnom diskursu tek je prijelaz milenija obilježen agilnijom borbom da ženska prava postanu vidljivija, a njihov kulturni i društveni angažman istaknutiji². Afirmacija ženskog književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini u posljednjih dvadesetak godina odvija se određenom dinamikom i daje izvjesne rezultate. Ipak, premda su književne/i kritičarke/i više puta ukazivali na značaj spisateljica kao što su Alma Lazarevska, Bisera Alikadić, Ferida Duraković, Jasna Šamić, Jasmina Musabegović itd. čini se da vrijednost njihovih djela još nije dostojno valorizovana. Kulturološko naslijeđe ne pruža dovoljno oslonca za žensku književnost pa se još uvijek, stereotipno, za žensko pisanje veže aura sentimentalnosti koja je često poistovjećuje sa trivijalnim. Tvrdnja E. Showalter (iz 1977. godine) po kojoj je ženska književnost, zbog načina volarizacije i strukturiranja književnih vrijednosti, ostala „nevidljiva“ (Lukić 2003) aktualna je i u današnjem bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu. I Laura Strak smatra da “priče ugrađene u naš svakodnevni život i u naše razumevanje sveta koji nas okružuje, često ostaju ‘nevidljive’ spram glavnog toka kulturnih i društvenih procesa” (Stark 2005: 44) pa stoga ne čudi da su u dominantnim društveno-kulturnim tokovima priče koje pripovijedaju često prešućivane.

Da dolazi do buđenja svijesti o značaju i važnosti bosanskohercegovačkog ženskog romana potvrđuje uvođenje Ženske književnosti kao predmeta na

---

1 „Iako se riječ *feminizam* prvi put javila tek krajem XIX st. *feministička svijest*, svijest o neravnopravnom položaju žene u društvu, stara je, vjerovatno, koliko i samo patrijarhalno društvo. (...) Jednu od prvih studija o pravima žena napisala je Mary Wollstonecraft „A Vindication of the Rights of Women“ objavljena je 1792. i smatra se začetnicom feminističkog diskursa.“ (Lešić 2002: 110)

2 2004. godine objavljen je zbornik „Izazovi femnizma“ koji je predstavljao novu vrstu akademskog govora usmjerenog na žensku perspektivu uočavanja problema sa kojima se suočavaju žene u savremenom bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu, ali i na rodnu problematku. Autorice radova objavljenih u zborniku Nirman Moranjak-Bamburać, Jasna Bakšić-Muftić, Marina Kantić-Bakaršić i Jasna Babić-Avdispahić, profesorice na Univerzitetu u Sarajevu ukazale su na značaj i vrijednosti ženske povijesti i autorstva kao i na potrebu da žensko stvaralaštvo prevaziđe stigmu nevidljivosti i dobije na značaju unutar bosanskohercegovačkog kulturalnog diskursa. (*Izazovi feminizma*, 2004)

univerzitetima, ali i izbori različitih žirija, fondacija i institucija koji sve češće evaluiraju vrijednost i originalnost književnih djela bosanskohercegovačkih spisateljica. Jedna od institucija koje su prepoznale važnost ženskog stvaralaštva je Fondacija za izdavaštvo Sarajevo koja od 2000. godine nagrađuje i novčano pomaže objavljivanje najboljih književnih djela u Federaciji Bosne i Hercegovine. Takav vid institucionalne podrške predstavlja materijalni i moralni stimulans književnicima/ama i izdavačima. Predmet istraživanja u ovom radu su romani bosanskohercegovačkih spisateljica koji su u posljednje tri godine nagrađivani od Fondacije za izdavaštvo: *Linija života* Emine Žune (2015.), *Rekonstrukcija* Ljiljane Pirolić (2016.) i *Imendan svete Katarine Ricci* Nade Đerek (2017.). Specifične odlike stila čine svaki od navedenih romana posebnim. I tematski fokus im je različit, a zajedničku nit čini reprezentiranje procesa integracije ženskog (narativnog) subjekta u tranzicijski kontekst bosanskohercegovačkog društva. Tranzicijski procesi i pojave koje navedeno stanje društva podrazumijeva predstavljaju tačku ukrštanja na kojoj se prelamaju neki od ključnih momenata u fabulama sva tri romana, koji, osim toga, obuhvataju širok spektar problema koji su često uvjetovani društvenim uređenjem i tradicijskim naslijeđem šireg bosanskohercegovačkog područja, a reprezentirani su iz ženske perspektive pri čemu se zastupa pozicija rodno obilježenog ženskog subjekta koji u fokus pripovijedanja smješta „tradicionalno potisnutu sferu domesticiteta“ (Lukić 2003) ali i solidarnosti, brižnosti i svih onih odlika kojima se naglašava posebnost ženskog pisanja i ističe pozicija drugosti u odnosu na dominirajuće diskurse. Primjenom savremenih teorijskih saznanja iz oblasti teorija kulture, roda i identiteta nastojat ćemo u analizi ovih romana ukazati na načine i mogućnosti različitih reprezentacija i interpretacija tradicionalno ženskih vrijednosti kao što su solidarnost, brižnost i empatija.

Emina Žuna: *Linija života*

*Sve su laži istorije napisane u knjigama,
naši preci leže bezimni i rasuti po livadama.
Koga je briga, mi smo žene,
za tren možemo da porodimo bolji svijet.*

Tanja Stupar Trifunović

Zanimljiva je koincidencija da je roman *Linija života* objavljen u vrijeme kad je bosanskohercegovačka spisateljica Tanja Stupar Trifunović za roman *Satovi u*

majčinoj sobi nagrađena Evropskom nagradom za književnost. U oba romana, ali i u nagrađenim pričama Lejle Kalamujić³, u središtu pripovijedanja je ženski subjekt koji de/konstruira odnos majka - kćerka obilježen intimnim i društvenim odnosima koji ga čine istovremeno i tegobnim i ispunjenim trenutcima sreće.

Gejmerica (programerka) Lu na osnovu podataka o dvjema različitim osobama, o svojoj majci i Ademovoj neni Zlatki, nastoji formirati igricu kojom bi u virtuelnom svijetu oživjela avatara i živjela njegovim životom. Uspoređujući rezultate do kojih je došla tokom istraživanja života jedne i druge Zlatke, Lu je došla do zapanjujućih saznanja, koja predstavljaju zajedničke tačke prilikom određivanja identiteta obje Zlatke.

„Radilo se o dodatnoj liniji na dlanu, žutoj boji, napadu gušenja i devastirajućem osjećaju gubitka. Jednostavno bi i jedna i druga, kad god bile rođene, šta god im životne okolnosti i historija čuvala u pričuvu, nekad u životu preživjele gubitak koji ih je obilježio, imale panične napade gušenja, najviše voljele žutu boju i nakon neke nesreće zadobile ožiljak na dlanu koji im je išao uporedo sa linijom života.“ (Žuna 2016:122)

Roman *Linija života* sastoji se iz dva dijela u kojima su prikazani životi i moguće varijacije života prve Zlatke koja živi u Jugoslaviji, i to u periodu između 1967. i 80-tih godina. Različitim varijantama naracije, dokumentarnosti i izvještaja narator, uvijek u trećem licu, pripovijeda o životu Zlatke, djevojke kojoj je zbog patrijarhalnih stavova oca zabranjeno školovanje, ali dozvoljen slobodan izbor partnera za brak, pri čemu odlazak iz malog mjesta i iluziju o napuštanju skućenih okvira male sredine zamjenjuje ulazak u učmalost porodičnog doma koji postaje zatvor za ženu koja je „uvijek mislila da će joj život biti drugačiji i željela je nešto više od toga što su drugi smatrali srećom. Kao mlada, sanjarila je da putuje i željela je vidjeti svijet.“ (Žuna 2016: 13)

U prvom desetljeću poslijeratne obnove i izgradnje jugoslavenskog društva izvjesno mjesto bilo je rezervisano i za žene, naročito one koje su zahvaljujući zaslugama sudjelovanja u narodnooslobodilačkoj borbi bile privilegirane, te u poslijeratnom periodu školovane da mogu svojim radom doprinijeti društvu. Ipak dominantna patrijarhalna svijest i mogućnost udaljavanja od tradicionalnih vrijednosti vraćali su žene tradicionalnoj ulozi majke. Povratku žena ulozi majke unutar novoga društva nije pristupano sa patrijarhalnog stajališta oca, odnosno onoga koji ‘po prirodi stvari’ nastoji očuvati tradicionalne patrijarhalne vrijednosti, nego se ponovno

---

3 Dobitnica Godišnje nagrade Istarske županije „Edo Budiša“ za 2016. godinu

uspostavi patrijarhalne organizacije pristupilo perfidnije, tobož sa polazišta brata, čime se stvarao dojam prividnog oslobađanja prostora slobode za ženu čija primarna uloga p/ostaje majčinstvo i briga za porodicu. Ksenija Vidimir Horvat navodi da je „poslijeratna kultura bila prožeta kultom majčinstva“ (2017: 46) te da je u skladu s tim u javnom diskursu bila važna vizuelna reprezentacija žene-majke zahvaljujući kojoj se izgrađuje stabilna i jaka nacija. Feminističke teoretičarke upozoravaju da je svaki nacionalni projekat uvijek rodni projekat koji obilježava institucionalne i sve druge oblike organizacije društvenog života žena i muškaraca. Nira Juval Davis (2004: 35) tvrdi da žene reproduciraju naciju biološki (rađanjem novih generacija), simbolički (porodični model nacionalne zajednice sa očinskom i majčinskom figurom i patrijarhalnom organizacijom) i kulturno (prenoseći kulturne vrijednosti i norme zajednice uz pomoć odgojnih obrazaca). Pozicija Zlatke, kao žene koja sudjeluje u reprezentaciji tih modela, zbog smještanja u prostor doma, brige za djecu i organizaciju domaćinstva, postaje pozicija drugog koji igra „pasivnu ulogu u ‘političkom nacionalnog tijela’, ograničenu na održavanje njezinih granica i metaforičkih ograničenja“. (Vidimir Horvat 2017: 25) Nakon stupanja u brak Zlatkin život se odvija unutar sfere domesticiteta obilježene konstantnom repetitivnošću postupaka i radnji:

„Imala je kuću i djecu, kao i on, s tim što je on imao još nešto osim toga, a njoj je svaki dan bio isti. Ustala bi prva, a onda spremila kafu i doručak, nahranila djecu, spremila ih i počistila za njima, skuhalo ručak, oprala veš i pomela kuću, napravila večeru, ispratila djecu na spavanje... i legla bi zadnja, tek kad sve bude gotovo. I tako dan za danom, mjesecom, godinom.“ (Žuna 2016: 10)

U takvom braku žena prestaje biti subjekt, ona ne proizvodi, nego se njen doprinos društvu očituje u *njegovanju* drugih – članova porodice, onih koji proizvode – dobra i značenja i uređuju poredak, a koji su kao subjekti u tradicionalnoj mentalnoj matrici izjednačeni sa kulturom te kao takvi ovladavaju prirodom i biologijom. (Oraić Tolić 2005: 70) Potvrđivanje žene kao objekta/prirode/biologije/drugog u odnosu na muškarca/subjektat/kulturu predstavlja jednu od osnovnih odlika one filozofije u kojoj su žene slavljene i hvaljene u privatnoj sferi kao „pjesničke muze i ‘anđeli u kući’“ (Oraić Tolić 2005: 70) a za čije se postojanje veže još i pojam „sjenovite egzistencije“. Po Hegelu, brak spada u domen *običajnosti* koja upravlja životom individua i podrazumijeva postojanje predstave, pojavni oblik i zbilju. (Fraisse 2012: 96) Formiranje porodice pretpostavlja formiranje jedinstva kao njene supstancijalne svrhe čime se sreća i zadovoljstvo pojedinca potiskuju u drugi plan i zamjenjuju uzajamnim

odnosom brige svih članova unutar porodice. Pitanje odnosa drugosti suštinsko je moralno pitanje „etike brige“ (Suvenhujisen 2012: 41) koja polazi od postojanosti osjećaja *odgovornosti* za drugoga kao dijela svakodnevne egzistencije i međusobnih ljudskih veza. *Pažljivost* kao središnja vrijednost etike brige podrazumijeva postojanje različitih nivoa zavisnosti od drugoga, koji se mogu okarakterisati i kao različiti nivoi moći. Uspostava različitih nivoa moći otvara prostor za djelovanje u pogledu drugog koje „nas navodi da iskočimo iz svojih granica.“ (Suvenhujisen 2012: 41) Život Zlatkine porodice zasniva se na patrijarhalnoj organizaciji moći, pri čemu je za muškarca predodređena uloga sakupljača, onoga koji privređuje u spoljašnjem svijetu, radi na jačanju društva i na taj način doprinosi i porodici, dok je Zlatka osuđena na egzistenciju unutar porodičnog doma i svakodnevne poslove održavanja čistoće u kući i brige o djeci. Osjećaj zavisnosti od drugoga, od supruga koji nakon radnog dana dolazi u čist i mirisan dom, i stalna briga o djeci, koju ne može obuzdati i smiriti, uništavaju Zlatkinu samokontrolu i autonomiju rasuđivanja. Razočarana, nezadovoljna i depresivna Zlatka počinje razmišljati o suicidu.

„I činilo joj se da ne postoji niko s kim bi pričala o tome i ko bi je mogao razumjeti bez osuđivanja. Naročito to nisu bile žene sa kojima se družila i koje su najvećim dijelom bile supruge Osmanovih radnih kolega. Zlatka je čak načula da je smatraju nezahvalnom i razmaženom i da žale Osmana što ga je zapala takva žena.“ (Žuna 2016: 13)

Uz nedostatak razumijevanja i solidarnosti, sa iznevjerenom vjerom u brak i porodični život, blizanci postaju novo veliko razočarenje, pa povratak u rodno mjesto Zlatka doživljava kao nadu da će drugo okruženje donijeti mir i stabilnost. U težnji za uspostavom stabilnog života, oslonac pronalazi u kćerki Selmi koja, iako djevojčica, postaje skoro pa drugi skrbnik blizancima nad kojima Zlatka gubi kontrolu. Zlatkin život obilježava tragedija koja se dešava u Trebinju gdje Selma pada sa stijene i umire. Selminom smrću Zlatka gubi životno uporište i preokupacija joj postaje potraga za Crnim čovjekom, lokalnom fantazmogorijom nesreće i zle kobi koju Zlatka okrivljuje za pad i gubitak kćerke. Sve vodi gubitku identiteta, odnosno, „premeštanju interesa vlastite realnosti u tuđu realnost“ (Li Bartki 2012: 84) pa Zlatka, kao što je u Selmi vidjela mogućnost ispunjenja vlastitih želja i ambicija, u njenoj smrti pronalazi i razlog vlastitog sloma i depresije. Pažnja, pokoravanje potrebama drugih i emocionalna podrška koju Zlatka sada pruža suprugu zauzimanju važnu ulogu prilikom identifikacije Zlatke kao supruge koja zauzima inferioran položaj u odnosu na muškarca. Jedini odnos u kome je Zlatka uspijevala zadržati individualnost bio je njen odnos sa Selmom, koja je na sličan način pratila njen ritam

potreba i pažnjom, razumijevanjem i njegovom popunjavala praznine i pukotine u Zlatkinom emotivnom životu. Ove porodične relacije potvrda su da se identiteti „konstruiraju kroz razlike“ (Hall 2001: 219) te da je Zlatkina samoidentifikacija moguća jedino u odnosu na drugo/e. Osim bola i patnje zbog gubitka djeteta, nakon Selmine smrti Zlatka osjeća prazninu i tugu zbog izgubljene nade da život žene može biti bolji i da njena egzistencija može počivati izvan okvira prividne samozadosti porodičnog života kao primarnog odabira za ženu.

Poigravajući se vremenskim i prostornim odrednicama pripovjedačica u narativni diskurs uvodi i priču o Zlatki iz 2156. godine pri čemu opisuje futurističko uređenje svijeta po uzoru na Huxleyev *Vrli novi svijet* u kome se kao krajnji cilj pojedinca navodi „postizanje savršenstva u okvirima individualnih mogućnosti i ostvarenja što produktivnijeg života u skladu sa svačijim unutrašnjim potrebama.“ (Žuna 2016: 30) Iako klonirana, Zlatka u 2156. godini osjeća *majčinski instikt* i želju za „prirodnom reprodukcijom“ koja nije uobičajena i dozvoljava se samo onima za koje „komisija procijeni“ da ispunjavaju uvjete.

Drugi dio knjige predstavlja priču o samohranj majci, drugoj Zlatki, mladoj emancipovanoj ženi i univerzitetskoj profesorici, koja živi u Sarajevu sa kćerkicom Lu. Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu Zlatka je napustila zemlju i dio života provela u dijaspori obavljajući različite poslove. Premda je priča o drugoj Zlatki smještena u kontemporarno tranzicijsko društvo tragovi rata duboko su urezani u njeno sjećanje i dovode do paničnih napada gušenja. Osim napada gušenja Zlatku prati i stalan osjećaj nelagode, svaki put kad se nađe u blizini ljudi koji su rat proveli u Sarajevu. Nedostatak razumijevanja za nju koja je u vrijeme opsade bila u inostranstvu smješta je na poziciju *stranca*, onoga čija integracija u zajednicu nikad nije do kraja moguća niti u potpunosti uspješna. Zlatka biva trajno obilježena kao drugost i stranost, što kod nje izaziva nelagodu, osjećaj manje vrijednosti i nesigurnosti. K tome, osjećaj gubitka i proživljenosti tuđih iskustava toliko je snažan da stvara osjećaj *deja vu*.

„Zlatka je nedavno prisustvovala poetskoj večeri na kojoj je jedna od njih čitala stihove o svom ženskom iskustvu i svakodnevnoj diskriminaciji u patrijarhalnom društvu kojoj je kao ženski subjekt, tj. objekt izložena. Osjećaj *deja vu* bio je toliki da je imala utisak da je potpuno istu stvar čula nebrojno puta i da se ista, u identičnom obliku, ispisuje već nekoliko decenija.“ (Žuna 2016: 66)

Prisjećajući se šezdesetih godina u gradu u kome je živjela i studirala (pretpostavlja se da je riječ o Sarajevu) Zlatka piše o životu roditelja Vesne i drugih djevojaka

iz dobrostojećih porodica koje su živjele *slobodno* i bez ikakvih ograničenja. „Nakon rata bilo je sve teže naći takve žene i žene su izgubile moć i status koji su imale zbog repatrijarhalizacije društva i uloge koju je pred njih stavila ponovo uspostavljena religija.“ (Žuna 2016: 67) Na osnovu Zlatkinog poređenja predratnog i poslijeratnog društva dolazi se do zaključka da procesi nacionalizacije i stabilizacije društva u poslijeratnim periodima slijede iste obrasce. Kao što je već rečeno, izjednačavanje važnosti nacionalnog i rodnog projekta dovodi do degradacije statusa žene, pri čemu ona postaje sredstvo za biološko, simboličko i kulturno reproduciranje. Razlika u odnosu na šezdesete godine je u načinima ispoljavanja individualnosti koji se sada svode na nekoliko osnovnih modela unutar potrošačkog društva. Djevojke koje tumače islam na pomodan, njima svojstven način Zlatka naziva „konfliktnim proizvodima“, prirodnjakinje odjevene u *second hand* šopovima, darkerice i gotičarke sa *emo* frizurama označava kao „dozlaboga dosadne“ identitete koji reprezentiraju pojedince savršeno uklopljene u zadane stereotipne okvire.

Etika brige u savremenom društvu ispoljava se na drugačiji način, pri čemu važnu ulogu imaju popratna obilježja novog vremena, razni priručnici, emisije i savjetnici koji daju ‘precizna uputstva’ kako se nositi sa promjenama koje su neminovne u pojedinim fazama života. Suprotstavljajući se patetici i melanholiji, Zlatka pronalazi vlastite načine da se suoči sa osjećajem straha i brige za Lu koja kreće u školu i suočava se sa novim životnim izazovima. Briga za drugoga i potreba za bezuvjetnom predanošću djetetu zauzimaju centralno mjesto u Zlatkinom svijetu. Procjena zajedničkih vrijednosti ukrštenih u životnim tačkama obje Zlatke i u njihovim varijacijama omogućava Lu da shvati ko je ona i koje su ključne sastavnice njenog identiteta. Važan je u tom pogledu podatak da Lu biografije obje Zlatke zapisuje. U pokušaju razumijevanja zajedničkih odrednica identiteta, time se ukazuje na važnost narativa i forme kazivanja u procesu označavanja drugih i sebe. Senevhujsen smatra da „ukoliko svet želimo da vidimo iz perspektive drugih, treba da budemo sposobni da istovremeno budemo u sopstevnom položaju ali i da se iz svog položaja izmestimo“. (Suvenhujsen 2012: 44)

Takav postupak bi podrazumijevao „familiarizaciju sa stranim“ i „otuđivanje od familiarizovanog“ u cilju pronicanja odakle dolazimo i gdje želimo da odemo, ili, u navedenom slučaju, na kojim vrijednostima počivamo i koje vrijednosti trebamo da negujemo. Time se naglašava značaj *njege* i *brige za drugoga* koje bivaju predstavljene kao zajedničke odlike žena koje se nazivaju Zlatke, a nedostatak solidarnosti, empatije i razumijevanja postaje jedan od glavih uzroka nesreća u njihovim životima.

Ljiljana Pirolić: *Rekonstrukcija*

*Recite tvorcima ikona, prodavačima magazina
i plastičnim hirurzima da vas nije strah.
Recite im da ono čega vas je najviše strah je
umiranje mašte, originalnosti, metafore i strasti.
A onda budite krajnje odvažne i volite svoje tijelo.
Prestanite ga popravljati. Nikad nije ni bilo pokvareno.*
Eve Ensler: Dobro tijelo

Roman *Rekonstrukcija* (2017.) Ljiljane Pirolić hronološki prati događaje u životu glavne junakinje, informatičarke Sande, koja spletom okolnosti upoznaje tamnu stranu biznisa u bosanskohercegovačkom društvu i biva uvučena u niz neugodnih situacija u kojima se razotkrivaju kriminalne aktivnosti uticajnih ljudi. Urušavanje etičkih vrijednosti prati paralelna priča o neophodnoj rekonstrukciji društva inicirana od strane njenog poznanika Đene koji predstavlja repliku aktivista iz burnih događaja u bosanskohercegovačkim gradovima 2013. godine.

Potruga za zaposlenjem i sigurnom egzistencijom glavnu junakinju romana Sandu dovodi u vezu sa sumnjivim biznismenom za koga djevojka kao što je ona postaje još jedan u nizu trofeja kojima dokazuje svoj prestiž. U savremenom potrošačkom društvu žene služe kao „simbolička reprezentacija moći“ (Fraisse 2006: 80) koja muškarcu omogućava ovjeru pripadanja registru modernog, a što za ženu znači vraćanje u prostor koji je u mizoginom društvu tradicionalno rezervisan za žene, prostoru ljepote, nakita, ukrašavanja i doma. Poistovjećivanje spoznaje i pojavnosti, miješanje fizičkog i konceptualnog dovodi do zbrke koju je teško rasvijetliti zbog čega se za ženu obično smatra da je „njezina misao potčinjena ukrašavanju, njezino se znanje čini nakitom, a cijelim njezinim bićem dominira ljepota. Žena je subjekt samo ako ostane objekt“. (Fraisse 2006: 81) Ukoliko se osvrnemo na radnju romana i Sandin život jasno je da njena subjektivnost sve do ulaska u vezu sa Farukom ne biva dovedena u pitanje.

Naime, one odlike koje Sandu čine ravnopravnim subjektom u muškom svijetu, a to su informatički posao, poznavanje stranih jezika, komunikativnost i spretnost, sve do naglašavanja spolne razlike, dominiraju kao odrednice identiteta ove obrazovane djevojke. Sandinu vrijednost i privlačnost u potrošačkom društvu povećava činjenica da je visokoobrazovana, dobro odgojena, pametna i samosvjesna djevojka. Sve do ulaska u svijet u kome vladaju mizoginija i pervertirana pravila poslovanja ona ima reputaciju poželjnog subjekta.

Geneviève Fraisse zapaža da se u filozofiji stoljećima na znanje žene gledalo kao na suvišan i nepotreban ukras koji poredi sa satom koji je instrument za mjerenje vremena, a istovremeno i komad nakita. „A ako je zaustavljen ili pokvaren, skrenuo s glavnog puta, to je zato što su žene izvan vremena shvaćenog kao prvi uvjet spoznaje: bića izvan povijesti, potčinjena vremenu života koji je najvažniji dio njihove egzistencije, mladosti i starosti, majčinstvu i dugovječnosti.“ (Fraisse 2006: 82) Svijest o potčinjenosti vremenu prisutna je kod svih likova u romanu *Rekonstrukcija* i odražava se na životni stil koji slavi modernost i estetsku privlačnost kao dominirajuće odrednice potrošačkog društva. Anksiozna svijest o prolaznosti je jedan od okidača za Sandin ulazak u vezu sa oženjenim muškarcem koji joj može pomoći da ostvari željene prihode i svoj život usmjeri ka stručnom usavršavanju i karijeri. Uticajni sociolog Zygmunt Bauman potrošačko društvo shvata kao „fluidno“ društvo u kome je osnovno pravilo odbacivanje i udaljavanje od svega što u sadašnjem trenutku, sa stanovišta rigidnog pragmatizma ili hedonizma, više nije poželjno ni potrebno⁴. Identiteti u takvome miljeu su izrazito nestabilne kategorije „čija se dinamika promjena odvija na sjecištima vladajućih, nastajućih i rezidualnih silnica, i obilježena je njihovim antagonizmom, sukobom i konsenzusom“. (Spahić 2017: 149) Sanda kao tipični reprezent tog fluidnog društva, koji poznaje pravila i načine njegova funkcionisanja, koristi svoje znanje i sposobnosti da bi došla do cilja. Bauman smatra da u društvu potrošača „niko ne može izbeći da bude objekt potrošnje“ (Bauman 2009: 19) što bi se u tumačenju romana moglo primijeniti kao djelimično objašnjenje Sandinog svjesnog pristanka na nemoralnu ulogu kako bi obezbijedila sredstva za školovanje i usavršavanje u inostranstvu. Poznavanje društvenih prilika i svijest o fluidnosti predstavljaju poticaj za ulazak u povlaštene društvene krugove, što bi u prvi mah moglo izgledati i kao dekonstrukcija stereotipa o sponzorušama, ali potvrda mišljenja „žena se znanjem odijeva, resi i uljepšava, no znanje pripada muškarcu“. (Fraisse 2006: 82) Sandina znanja i umijeća postaju, poput već spomenutog sata, praktična zbog svoje svrhe, ali suštinski ostaju nedjelotvorna i u drugom planu zbog primarne im namijenjene uloge ukrasa, odnosno prihvatljivog ponašanja čime se istodobno ispoljava i njena lukavost i nezrelost, osobine koje u paru često obilježavaju „moralni razvoj žena“ (Rozmari i Vilijams 2012: 12). Moralnih vrijednosti nema bez kritičkog mišljenja. U odgoju žena, međutim, više se

---

4 "Fluidni život je niz novih početaka i brzih po mogućnosti što bezbolnijih završetaka. Među umijećima fluidnog modernog življenja i među vještinama potrebnim za praktikovanje tih umijeća, odbacivanje stvari i ljudi ima prioritet nad sticanjem i vezivanjem. (...) Fluidnim društvom dominira zaborav, brisanje i zamjenjivanje..." (Bauman 2009: 10)

insistira na manirima koji često podazumijevaju uspostavu nesvjesnih automatskih radnji, ponavljanje gesti i postupaka koji su oglašeni kao društveno poželjni. Naglašavanje Sandinog dobrog odgoja i posjedovanja manira upravo i pretpostavlja prethodno usvojene navike i pravila kojima je ona kao žena nesvjesno pokorena, dakako, uz pretpostavku da će se u skladu s njima odnositi i prema muškarcu, partneru.

Sandin partner Faruk predstavljen je kao reprezent tranzicijskog turbo-kulturnog koda u „fluidnom“ vremenu. U njegovom „fluidnom“ životu „vrednosti se brzo pretvaraju u opterećenja, a sposobnosti u nesposobnosti“. (Bauman 2009: 9) Napast da sačuva privid statusa uglednog poslovnog čovjeka povezana je sa koji gomilanjem materijalne vrijednosti i odbacivanjem svega što mu se čini suvišnim, zastarjelim i nepotrebnim, uključujući i ljude koje doživljava bliskim samo ako mu *pripadaju* i od njih očekuje da „gledaju na to svoje pripadanje kao na svoju *dužnost* oko koje nema pregovora i koja je nesporna (čak i kada je prerušena u njihovo neotuživo pravo) – dok oni koji bi željeli da se pridruže (kao Sanda npr, op. F. B.) vide svoje pripadanje više kao svoju *sudbinu*, oko koje na sličan način nema pregovora, koja je bespovratna i nepopravljiva“. (Bauman 2009: 14) Sloboda kretanja, izbora i mogućnost da se, pod određenim uslovima relativno brzo, postane nešto drugo u odnosu na ono što se bilo prije, čini Farukov fluidni život privlačnim i zanimljivim onom mnoštvu pojedinaca koji u kapitalističkom društvu tave ili se bore za egzistencijalni opstanak. Svemu je u takvom životu data uloga kratkoročnih objekata potrošnje tj. „predmeta koji gube svoju upotrebljivost (i tako i svoj sjaj, privlačnost, moć zavođenja i vrednost) tokom perioda njihovog korišćenja“ (Bauman 2009: 18), pa je u skladu s tim i postupak prema Lidiji, bivšoj ljubavnici, koje se riješio tako što je pozvao obezbjeđenje da je izbace iz firme, a njene stvari istresao kroz prozor. Potreba da se izbrišu tragovi prošlosti koji bacaju sjenu na sjaj sadašnjeg trenutka Faruka pretvara u reketaša koji kompromitirajućim, tajnim snimcima ne ucjenjuje samo bivšu ljubavnicu, nego i sve koji plivaju na vrhovima talasa fluidnog života.

Život u fluidnom društvu iziskuje posebnu žrtvu od žene usljed izloženosti različitim vrstama pritisaka kojima se promovira i propagira žensko tijelo koje zadovoljava standarde medija i oglašivačke industrije. Zahvaljujući estetskim korekcijama, vježbama i drugim vještačkim pomagalima Lidija mijenja fizički izgled i iz neupadljive djevojke preobražava se u ljepoticu koja postaje objekt želje ‘uspješnih’ muškaraca. Vrijedi se prisjetiti eseja „Preoblikovanje tela“ (2005) Elizabeth Grosz u kome ukazuje na dihotomijski odnos duha i tijela pri čemu se tjelesno kao inferiorno, nesputano, oslobađajuće i višestruko obilježeno „drugo“

odnosi na žene kao slabiji spol podložan emocijama i vulnerabilan. „Ženska seksualnost i reproduktivna moć žena su kulturne razlike koje definiraju žene.“ (Bećirbašić 2011: 21) Razlike ih svode na biološku funkciju koja se u društvenim odnosima često prikazuje u korelaciji sa sposobnošću izazivanja muške želje. Slika koju društvo ima o ženskom tijelu, odnosno, načinu na koji ga se percipira, ukazuje na činjenicu da je tijelo „producirana kategorija, istovremeno proizvod, ali i producent znajna.“ (Bećirbašić 2011: 24) Tijelo se razotkriva u reprezentaciji, a skladu sa tradicijskim naslijeđem u pravilu se smatra heteroseksulanim, budući da je reprezentacijski sistem oblikovala „muška žudnja“ (Bećirbašić 2011: 58) koja kao kulturalni konstrukt utječe na izgradnju i oblikovanje spola. Posjedovanje fizičke ljepote kojom se budi žudnja muškarca i reprezentira biološka i reproduktivna moć žene u romanu *Rekonstrukcija* određuje sudbine Sande, glavne junakinje, i Lidije, epizodne protagonistice, čije pojave i način života otvaraju mnogobrojna pitanja o statusu žene u savremenom društvu. Kad zemljom zavlada korupcija, anomija i nepotizam egzistencijalne potrebe, opća matrica moralnih konjunktura navodi pojedince/ke da pređu granice tradicionalne etike i koristeći svoje resurse avanzuju u materijalnom smislu. Pri tome se često briše granica između intimnog i poslovnog odnosa.

Po marketinško-medijskim standardima lijepo i poželjno žensko tijelo nužno je mlado tijelo. „Sad imam trideset i pet, moja karijera je na zalasku ...“ (Pirolić 2017: 228) Lidija zabrinuto ukazuje na činjenicu da proces starenja umanjuje njenu vrijednost u očima okoline, dok Sibila, Sandina i Farukova poznanica razotkriva stvarni odnos društva u odnosu na tijelo: „...ne starimo svi u isto vrijeme. Vidite naša civilizacija ne voli starost. I šta radi, onda? Euforično slavi mladost!“ (Pirolić 2017: 113) U knjizi *Mit o ljepoti* Naomi Wolf naglašava: „‘Ljepota’ je valutni sustav poput zlatnog standarda. Kao i bilo koje gospodarstvo, određuje ga politika, a u suvremeno doba na Zapadu, to je posljednji i najbolji sustav uvjerenja koji ne ugrožava mušku dominaciju.“ (Wolf 2008: 22) Svijest o muškoj dominaciji dovodi ipak u izvjesnoj mjeri do buđenja osjećaja solidarnosti među ženama, pa stoga Lidija otkriva Sandi istinu o Farisu i savjetuje je kako da se spasi od njegovih zamki i ucjena. Na Sandino pitanje zašto joj želi pomoći Lidija odgovara:

„Nije to nikakvo spašavanje. On će ti, samo ako ti to dozvoliš, uraditi sve što bude htio. Zbog neke vrste ženske solidarnosti želim da te upozorim na ono što može da te snađe.

“Jesi li o ženskoj solidarnosti mislila prije nego što ti se ovo dogodilo?”

Zamislila se gledajući ponovo u svoje ruke, u svoje duge gelirane nokte. Otpi gutljaj soka i tiho reče: „Priznajem da nisam. To je nekako dugo sazrijevalo u meni. Vidjela sam kako muškarci,

čak i kada se ne slažu oko bitnih stvari, štite jedan drugog. Ne ogovaraju, ne pričaju iza leđa ako ih povezuje neki zajednički interes, a mi... mi bi jedna drugoj kosu počupale samo da dođemo do cilja. A ni na kraj pameti nam nije da živimo u svijetu muškaraca i da su oni svuda oko nas.“ (Pirolić 2017: 231)

Egzistencija žena na granici između ne/moralnog i društveno poželjnog dovodi do preispitivanja vlastite pozicije i buđenja ženskih vrлина kao što su briga za drugoga, empatija i solidarnost sa onima koji prolaze ista ili slična iskustva. Pronicanje drugog, u ovom slučaju jedne kategorije muškaraca, rađa potrebu za identificiranjem i suosjećanjem sa onima koje su statusu poniženih i omalovaženih, uz opasku da se solidarnost sa drugom ženom u istoj poziciji može shvatiti i kao simboličan čin kojim se ‘opravdava’ etičnost vlastitih postupaka.

Borba protiv savremenih trendova kojima se propagira mlado i estetski privlačno žensko tijelo ne bi smjela zaobići činjenicu da potrošačko društvo na sličan način posmatra i muškarca koji – u romanu je to sasvim bjelodano – također istrajava na onim karakteristikama koje se povezuju sa mladošću, a to je sloboda i mogućnost isključivanja od svakodnevnih obaveza i odgovornosti. Fluidnost pojedinca u potrošačkom društvu podrazumijeva u što je moguće većoj mjeri brisanje, odbacivanje i zaborav „vertikalnih“ (Maluf 2016: 109) i vice versa insistiranje na „horizontalnim“ odrednicama. Jačanje društvene solidarnosti, brige i empatije stoga je neophodno za uspostavu pravednijeg sistema vrijednosti u kome će šansu za solidnu egzistenciju imati svi članovi društva i u kome će ljudske vrline⁵, a ne ženske ili muške, biti primarne.

Nada Đerek: *Imendan svete Katarine Ricci*

Postoji jedan jezik koji ja govorim ili koji govori meni/-e na svim jezicima. Jedan jezik istvremeno jedinstven i univerzalan, koji odjekuje u svakom nacionalnom jeziku kada ga pjesnik govori. U svakom jeziku tad teku med i mlijeko. I taj jezik koji znam, ne moram ući u njega, on izvire iz mene, on teče, to je mlijeko ljubavi, med mog nesvjesnoga. Jezik koji žene govore kada nema nikoga da ih ispravlja.

Helene Cixous, *The Newly Born Woman*

---

⁵ „U osnovi, postoji samo jedna vrлина – ljudska vrлина – i žene kao i muškarci treba da budu ohrabrene da se povinuju njenim standardima. Onda i samo tada društvo će biti najpravednije i najprosperitetnije moguće. (Dž. S. Mil, *Potčinjenost žena*, 1970.)“ (Tong i Vilijams 2012: 13)

Roman *Imendan svete Katarine Ricci* predstavlja izuzetno zanimljivo štivo koje plijeni čitalačku pažnju načinom organizacije teksta, a napose šćakavskom ikavicom kombinovanom sa književnim standardom čija upotreba prati raspoloženje pripovjedačice. Ukoliko se pozovemo na konstataciju Eleine Showalter da žensko pismo nema tradiciju pisanja na koju bi se moglo osloniti, treba naglasiti i to da usmeno žensko pripovijedanje njeguje usmenu tradiciju prenošenja i čuvanja priče u relativno promjenljivoj narativnoj formi koja kao prepoznatljivu konstantu čuva etiku i bit događaja. Pažljivo odabrane floskule narodnog govora koji dominira u prvom poglavlju romana reprezentiraju događaje, osjećaje i pojave na jedan specifičan način kojim se ogoljava značenje riječi i svodi na njihovu suštinu. Kao što navodi Marina Kantić-Bakaršić jezik se „putem govorenja, pričanja, pokazivanja, upućivanja, kontroliranja, činjenja itd., uvijek odnosi na radnju i interakciju; uvijek se u jeziku radi o moći i kontroli“. (2004: 70-71) U tom smislu znakovita je upotreba jezika u simbolički različito određenim poljima moći kojima su omeđene životne faze glavnih junakinja. Zapadnohercegovački i dalmatinski govor, koji Katarina, Kata ili Uženjka, jedna od glavnih junakinja ovoga romana koristi u polemikama o etici, životu i navikama prati pozitivno raspoloženje junakinje. Naracija dobija posebnu dinamiku tokom procesa sazrijevanja i prelaska iz studentske faze u zreliju životnu dob koje prati udaljavanje od dijalekatskog izričaja i ovladavanje standardnim jezikom. Sve dok u životu Cime i Uženjke postoji „potencijal odrastanja“ njihov govor je u rezonanci spontanosti, iskrenosti i odsustva precizne forme karakteristične za standardni jezik, a promjena nastaje onda kad prijateljice ulaze u zreliju životnu dob, odnosno kad nastupe „godine uvažavanja“ u kojima se reprezentacija identiteta ogleda ne samo u načinu života nego i u manje spontanom načinu izražavanja. Navedena promjena nije uvjetovana tek individualnim sazrijevanjem junakinja nego i društvenim promjenama, ratom i periodom tranzicije koji autorica prikazuje na uvjerljiv način kroz pojave karakteristične ne samo za Hercegovinu i Hrvatsku nego i za cijeli region. Sama pripovjedačica u prvom poglavlju upozorava na događaje i promjene koje će vrijeme donijeti:

„A, kasnije, kad ova priča uzme svoj pravi i puni zamah, kad se događaji koji će uslijediti ustreme kao neminovnost, osjetit ću i biti beskrajno ganuta činjenicom da će moja Uženjka sve više i dalje bježati od domaćeg hercegovačkog izričaja i u svoj punini uranjati i tonuti u književni. Standardni – „koji nije moja kuća“ – često bi rekla, neozbiljno ga je shvaćala, jer kaže: „U njemu nema ni iskre ni duše, sve nakalemljeno, izvitopereno i nema šesta!“ (Đerek 2017: 50)

Dijalekatski izraz svojom melodijom i ritmom stvara osjećaj da se kroz tekst prolazi brzo. Ovladavanje standardnim govorom i njegova primjena u komunikaciji poklopit će se i sa socio-historijskim promjenama u kojima se mijenja sistem i raspored moći, pa govor postaje jedan od važnih aduta pozicioniranja *diskurzivnih identiteta* koji variraju u zavisnosti od datih situacija i okolnosti. Naime, u studentskim danima Uženjka (nazvana tako po likovima iz ruskih romana) ispisuje bilješke na ceduljicama, komadićima papira i na stomacima mačaka koje svakodnevno crta. Njeni zapisi, bilješke kojima niko nema pristupa sinegdoški reprezentuju žensko pisanje na margini, na usputnim papirima onkraj medija i prostora rezervisanog za velika djela (muške) povijesti. Pisanje na trbusima mačaka, životinja za koje se vjeruje da imaju više života, vremenom će prerasti u ozbiljniju dnevničku i epistolarnu prozu, daleko od tričarija i usputnog piskaranja, štaviše i tematski se ‘uozbiljiti’ kroz kriminalističku priču o tranzicijskom mafijaško-političkom podzemlju. A to je i kontekst u kome – u romanu i u životu – počinje dominirati standardni govor koji osim socijalno-kulturne identifikacije signira i individualnu promjenu žene u novonastalim uvjetima kao znak udaljavanja od svoje identitetske jezgre.

Narativni svijet Cime i Užnjene u prvom poglavlju knjige pun je brojalice, gatanja, predskazanja... u kojima se naslućuje ono što bi se moglo desiti. O velikim temama, napose o društveno-političkim zbivanjima ne govori se otvoreno. Cijeli svijet Cime i Uženjke zapravo je intimni mikrosvijet žene. Pripovjedačica prelezi sa jedne priče i anegdote na drugu na isti način na koji se prelivaju osjećaji Cime i Uženjke koje nikad ne reaguju mlako i predvidivo nego uvijek srčano, temperamentno i iskreno. Nesputana strast, energija i temperament karakteristični su za prvi dio romana pri čemu autorica referencijalnu liniju narativa premrežava simboličko-figuralnim korelatima - otkaćenost, vatra i energija personificiraju se ženom crvene kose koja kao da gori, suprostavljena nevremenu, pravilima i društvenim konvencijama.

Gazdarica Italijanka, osim što budi interes Cime i Uženjke, otjelovljuje i drugost u odnosu na žene koje ih okružuju. Naime, Italijanka je romantična, ženstvena, djeluje zaljubljeno i sneno, dok su žene kojima su studentice okružene pritisnute patrijarhalnim kulturološkim okvirima do te mjere da gube identitet žene. „A kad se samo sitin onih naših hercegovačkih žena, pogrbljenih i u šudre zamotanih. Tuga me jami koliko samo od sebe dadoše samo da ne bi bile žene. Tari se ciloga života, a za šta? Jedinu nježnost pružit će im trava izrasla iz zemlje u koju budu zakopane čije vlati će milovat’ njihova lica iz koji’ je izvitrila duša.“ (Đerek 2017: 65) Mizogenija koja je karakteristična za patrijarhalna društva hrani se strahom od ženske seksualnosti, zbog čega se žene zamotavaju, sakrivaju svoja tijela i lica kako ne bi

pobudile želju za tijelom koje može imati i druge funkcije osim reproduktivnih. U odnosu na zanesnu Italijanku, žene iz Cimina i Uženjkina zavičaja su „nezgodan izraz, mjesto osporavanja i tjeskobe“. (Butler 2000: 19) pa se i priča o njima lako prekida i pretače u druge teme, skokovima koji se odvijaju prirodno u tipično ženskom razgovoru.

I tokom boravka na studiju u Zadru važnu ulogu u životima ovih žena zauzima prostor domesticiteta, prostor doma koji pripovjedačica slikovito opisuje i prema kome osjeća odgovornost koja se ogleda u brizi za stvari, za sitnice posuđene od Italijanke ili poklonjene na trajno korištenje, te u strahu od nečistoćom koji dobija dimenzije idiosinkrazije: „Maloprije se oko mene zasurljala pusta paučina i da san gola, kroz nju se ne bi ništa vidilo“. (Đerek 2017: 117) Grižnja savjesti pred neizvršenim dužnostima domaćice prerasta u osjećaj krivice za nešto što nikako nije vezano isključivo za ženu i za njene potrebe: „U tebe uvijek nekakve izmišljene grižnje savjesti, ko da se ničim drugim ne baviš nego oduživanjem za nepostojeće“. (Đerek 2017: 118) Društvo reprezentirano u romanu zasnovano je na dihotomijskom odnosu moći u kome se žena doživljava kao drugi koji je inferioran, slabiji, potčinjen i uvijek osjeća grižnju savjesti, odnosno nedostatak samopouzdanja. Prostor ženske odgovornosti sveden je na prostor doma. Ovladavanjem domesticitetom ona rekompenzira uskraćenosti i uspostavlja privid superiornosti i moći nad prostorom, okruženjem i pojavama. Udaljavanje od konvencija, pravila lijepog ponašanja i dnevnih zadataka u djevojkama budi skoro pa karnevalsku želju za oslobađanjem i opuštanjem nakon čega slijedi mučan oporavak i povratak u svakodnevnicu.

„Kad izgrižene crvon vatre iznutra skucamo „malo mlivenih“ napit ćemo se, da bar u dva miseca „spadne sa nas“ onaj jad i tuga što će nas žive pokopat. Onda ćemo bortat, mamurat, psovat, trčat, izrugivat se... Sve u svemu, po mojoj računici počinut najmanje deset nijansi svake od deset božijih zapovidi i pedeset boja od sedan smrtni grija.“ (Đerek 2017: 121)

Ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da su u cijelom romanu prisutni različiti simboli kršćanske teologije onda ne čudi ni snažno povezivanje krivice sa religijskim odgovornostima koje se ponekad prekrše, ali u svijesti ostaju trajno prisutne. Uvijek kad se spominje izlazak izvan društvenih i religijskih normi javlja se i osjećaj krivice koji svojom sjenom natkriljuje ljepotu trenutka. U današnjem kontekstu religijska potka narativnog teksta najčešće ima funkciju ‘prošivnog boda’, odnosno rezultat je potrebe da se „vlastiti religijski identitet definiše, zaokruži i nesmetano obnavlja u periodima društvene, ekonomske i političke konfuzije tranzicijskih zemalja, ali i zemalja lepo ušuškanih u postojeći sistem geo-političke konstelacije“. (Popov-

-Momčinović 2011: 95-96) Vjerska univerzalnost treba da popuni one praznine i procjepe koje fluidni svjetonazori nameću u vidu ideologema o životnom uspjehu, mogućem i ostvarivom za svakoga, samo ako to dovoljno želi i umije da se snađe. Vjera i vjersko, podloženi katoličkim doživljajem svijeta kao panoptikona kušnje, stigme i grijeha (dolina suza) kontrapunkt je toj posvemašnjoj fluidnosti i zalog optimizma („da ljudi dugo žive i da im bude dobro dok su na zemlji“).

Okosnicu fabule u drugom poglavlju čini priča o ljubavi, ljubomori i prekidi prijateljstva zasnovanog na razumijevanju i pažnji. Težnja da se zaštiti i sačuva prostor privatnosti i veo tuđe tajne dovest će do nesporazuma u kome će prvo doći do izražaja temperament i vrela krv, ali na koncu će ipak prevladati razumijevanje, empatija i briga za drugoga kao vrednote oplemenjene patnjom i tugom koju su zbog svega obje osjećale. Uženjkin vjerni pratilac je i probuđeni Džudžan, utvara koja joj stvara nemir i nelagodu i koju pokušava savladati pisanjem. Kada govorimo o Džudžanu nameće se i usporedba sa strahom utjelovljenim u liku Crnog čovjeka u Žuninom romanu *Linija života*:

„Koliko god da mi je bilo simpatično što je svog unutrašnjeg demona zvala Džudžanom, toliko sam suosjećala, jer sam vrlo dobro znala šta je to razapetost, a što strah koji raste i izjeda. Milijun malih umiranja svakog dana. Znala sam, naime, i to da će se cijelog života otimati kontroli, usađenim osjećajem opiranja. Trzati se, kopicati da je samo i isključivo pusti na miru.“ (Đerek 2017: 133)

Strah koji Džudžan unosi u Uženjkine misli i tijelo neće nestati, ali će vremenom preći u podnošljivo stanje sa kojim se nauči živjeti. Unutrašnji demoni u poslijeratnom periodu bit će zamijenjeni stvarnim ljudima, „onima koji su se snašli“ u novom vremenu. Nastojanja da se kroz pedagoški rad sa djecom djeluje na njihovu svijest nespretno prelaze u igre nadmudrivanja i zabave koje na kraju ipak podliježu pravilu „snalaženja“. U dijelu romana koji tematizira turbulentni ratni i poslijeratni rad u nastavi uopće se ne spominju djevojke ni djevojčice, nego se sva sila novog vremena, naglost i agresija ispoljava kroz figure dječaka i muškaraca, tradicionalnih nositelja odgovornosti za dom, porodicu, ali i rat i nasilje. Uženjka napušta posao u prosvjeti: „Više nije bilo zdrave i iskrene nepismenosti kojoj si smijao se od sveg srca i koji je unosila nešto prirodno, iako surovo u suštini, ali toplo i beskrajno toplo bez nakarade i iščašenja. I kad su došli „neki novi“ tad sam promijenila posao“. (Đerek 2017: 233) Stanje poslijeratnog društva posljedica je zarobljenog mentaliteta zajednice:

„Ovdje u ovom sušnom kraju sve, ama, gotovo sve napravljeno je ni na čemu. I sve to što napraviše ni na čemu sad opet prave na drugom ničemu. Đavolji su to skotovi i njihovi sporotovi.

Sotonina mašinerija počinje tkati. U našim malim hercegovačkim provincijama zavist, naslada i „pilanje naopako“ jasne su karakterne crte i gotovo nikad nisu predmet ispovijedi. Zavidni smo i sitničavi, izmoždjeni tuđim poslovima da primjerice ne znamo kako uopće započeti vlastite. Zavidimo i brojimo tuđe novce, dok pri tom ne umijemo uvidjeti stupanj vlastitog siromaštva. Najprije mentalnog i napokon, onog koji je i više nego nedostatan za život. Zato, Cimo, imamo čudesa i čarolije. Člansku iskaznicu stranke, malkice smo ulizice, trunčić podguzice, i skoro svi potpločice. Užas mita, strahota u umijeću podilaženja i krčenju prema samom vrhu malograđanskog trona, novi je model naukovanja našeg svagdašnjeg i nekih novih pismenosti koje ja ne razumijem.“ (Đerek 2017: 217)

U takvom okruženju najzanimljiviji događaji su svadbe kao utakmice novog prestiža i ugleda, a za autoricu i prilika je da se ukaže na položaj žene u društvu kroz njen odnos prema vlastitom tijelu: „Žene, pripite plešu koljenima, sagibajući ih van ritma i pameti, usput k'o bajagi, razgovarajući međuse, nadglasavajući užasnu buku glazbenika. Valjda da same sebi dokažu, a usput i drugima, kako to nonšalantno pocupkuju. Međutim, vidljivo je i najpepućenijima – stide se, naime, javnog nastupa. (...) Žene u srednjim godinama čupale su gaćice iz nerastavljivih celulitnih polutki stražnjica, osvrćući se je li ta neugoda primjetljiva i uočljiva onima što sjede za stolovima.“ (Đerek 2017: 267, 268) Po srijedi je repetitivno ponavljanje obrazaca ponašanja. Svaki izlazak iz prostora domesticiteta doživljava se kao određeni vid javnog nastupa, a popraćen je osjećajem nelagode i stida pred mogućnošću nedoličnog predstavljanja u društvu koje predstavu i prestiž kanonizira kao *mode de vie*.

Domovinske ili nacionalne vrijednosti roman potiskuje u drugi plan da bi se akcent stavio na ženski kontinuitet postojanja. Kada Uženjki nestene torbica sa ličnim stvarima jedino za čim žali jeste četka sačuvana iz studentskih dana „Četka moje Mavalice imala je biljeg, ono što neki nazivaju znamenitošću, urezom. Imala je kontinuitet.“ (Đerek 2017: 271) Gubljenje simbola kontinuiteta uporedno je ovladavanju standardnim jezikom, koji reprezentira jednu od značajnijih društveno-političkih normi u romanu, obilježava proces sazrijevanja kao udaljavanja od prirode kako bi se što više približilo 'kulturnom'. Tranzicijski procesi u tom pogledu dodatno usložnjavaju odnose i dovode do destabilizacije ličnih i kolektivnih identiteta. Rekompensacija kontinuiteta u identitetskom diskurzivnom polju tipuje na vrednote kao što su vjera u Boga, briga za drugoga, solidarnost, empatija, prijateljstvo i ljubav.

ZAKLJUČAK

Romani *Linija života*, *Rekonstrukcija* i *Imendan svete Katarine Ricci* ukazuju na potrebu spisateljica da problematiziraju nevidljivost žena ne samo u savremenom društvu nego i u historijskom kontinuitetu koji za žene rezervira prostor domesticiteta. Etika brige njihov je zajednički osjećaj često pomiješan sa nelagodnom zbog vlastitog tijela i diskurzivnih određenja koja identitet žene fiksiraju kao drugost i inferiornost u donosu na dominirajuće maskuline diskurse. Druga tačka ukrštaja iskustva junakinja u sva tri romana je poslijeratni, tranzicijski period u kome uporedo sa spektakularizacijom dolazi i do repatrijarhalizacije društva. Procesi socio-kulturalne integracije ženskih subjekata opterećeni ne samo tradicionalnim patrijarhalnim naslijeđem nego i fluidnim uticajima savremenog društva u kome se žena doživljava kao objekt u funkciji prestižnog pozicioniranja muškarca kao subjekta čija dominacija ne jenjava.

IZVORI

1. Đerek, Nada (2017), *Imendan svete Katarine Ricci*, Dobra knjiga, Sarajevo
2. Pirolić, Ljiljana (2017), *Rekonstrukcija*, Planjax komerc, Tešanj
3. Žuna, Emina (2016), *Linija života*, Planjax komerc, Tešanj

LITERATURA

1. Bauman, Zigmunt (2009), *Fluidni život*, ArtPrint, Novi Sad
2. Bećirbašić, Belma (2011), *Tijelo, ženskost i moć*, Upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo, Synopsis, Zagreb – Sarajevo
3. Cixous, Helene, Catherine Clement (1996), *The Newly Born Women*, I. B. Tauris and Co Ltd, London.
4. Ensler, Eve (2005), *Dobro tijelo*, V. B. Z., Zagreb
5. Fraisse, Geneviève (2006), „Spolna razlika – Jedna smiješna ideja“, u *Žene i filozofija*, ur. Nadežda Čaćinović, Centar za ženske studije, Zagreb
6. Grosz, Elizabeth (2005), „Preoblikovanje tela“, u *Promenjiva tela*, Centar za ženske studije, Beograd.

7. Hall, Stuart (2001), „Kome treba identitet“, u *Fabrika knjiga*, Reč, no 64/10 decembar <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf>
8. *Izazovi feminizma* (2004), ur. Nirman Moranjak-Bamburać, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo
9. Kalamujić, Lejla (2015), *Zovite me Esteban*, Dobra knjiga, Sarajevo
10. Kantić-Bakaršić, Marina (2004), „Jezik i rod ili: o jeziku koji nas govori“, u *Izazovi feminizma*, ur. Nirman Moranjak-Bamburać, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo
11. Latur, Bruno (2010), *Nikad nismo bili moderni*, Mediteran Publishing, Novi Sad
12. Lešić, Zdenko (2002), „Feminizam, feministička teorija i kritika (Historiografska skica)“, u *Nova čitanja, Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo
13. Li Bartki, Sandra (2012), „Hraniteljke ega i utešiteljke: pokoravanje i otuđivanje ženskog emocionalnog rada“, u *Feministička etika brige*, Čitanka/Reader, Centar za žensko i mirovinsko obrazovanje – Studio Denik, Novi Sad
14. Maluf, Amin (2016.), *Ubilački identiteti*, Laguna, Beograd
15. Oraić Tolić, Dubravka (2005), *Muška moderna i ženska postmoderna*, Naklada Ljevak, Zagreb
16. Rozmari, Tong, Nensi Vilijams (2012), „Feministička etika“, u *Feministička etika brige*, Čitanka/Reader, Centar za žensko i mirovinsko obrazovanje Studio Denik, Novi Sad
17. Sevenhujisen, Selma (2012), „Vrednosti koje održavaju život: etika brige. O ranjivosti i zaštiti“, u *Feministička etika brige*, Čitanka/Reader, Centar za žensko i mirovinsko obrazovanje Studio Denik, Novi Sad
18. Spahić, Vedad (2017), *Krugovi i elipse – studije i ogledi o književnim identitetima*, Bosanska riječ, Tuzla
19. Stark, Laura (2005), *Invisible Narratives in the Construction of Past and Present*. Ethnologia Fennica, vol. 32.
20. Stupar Trifunović, Tanja (2016), *Satovi u majčinoj sobi*, Šahinpašić, Sarajevo
21. Vidimir Horvat, Ksenija (2017), *Imaginarna majka*, Web2Tisak, Zagreb.
22. Wolf, Naomi (2008), *Mit o ljepoti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
23. Yuval-Davis, Nira (2004), *Rod i nacija*, Ženska infoteka, Zagreb.

JEDINICE SA INTERNETA

1. Lukić Jasmina (2003), „Žensko pismo i žensko pisanje u devedesetim godinama“, u *Sarajevske sveske* 02, <http://sveske.ba/en/content/zensko-pisanje-i-zensko-pismo-u-devedesetim-godinama>
2. Popov-Momčinović, Zlatiborka (2011), „Diskursi u feminističkoj teologiji: oblici de(kon)strukcije rodnih identiteta – hrišćanska(e) perspektiva(e)“, u *DISKURSI* http://www.diskursi.com/uploads/2011/10/94_pdfsam
3. <http://www.euprizeliterature.eu/author/2016/tanja-stupar-trifunovic>

REPRESENTATION OF SOME OF THE TRADITIONALLY WOMEN'S VALUES IN THE NEW BOSNIAN WOMEN'S NOVEL

Summary

Just as the great themes in literature seemed to be exhausted or at least suppressed, at the beginning of the 21st century discreetly in the focus of Bosnian-Herzegovinian literature were introduced novels worldview pointed to the importance of the suppressed ethics of concern, solidarity and acceptance of the Other. They are novels by Bosnian-Herzegovinian writers who talk from the woman's perspectives about suppressed problems, meaningful relationships, and not accepting the Others.

Showing that recent line of female literature becomes more visible, it is also confirmed by rewards for the literary competitions that these authors have received, indicating the existence of a certain vision of institutional support. The subject of research in this paper are the novels by Bosnian writers that were awarded by the Foundation for Publishing Sarajevo over past three years: the novel „Life lines“ by Emina Žuna (in 2015.), „Reconstruction“ by Ljiljana Pirolić (in 2016.) and „The name day of St.Katerine Ricci“ by Nada Djerek (in 2017.)

Instability, disorientation and the suppression of certain values connect these novels, though the poet's sensitivities of writers are different, the themes are inconsistent, timely and spatially located in different dimensions, the way they talk about the positions of women in Bosnian society reveals the reliefs of chronotopically affected and powerful self-reflection of reflected inner worlds.

The themes of these novels have not been in the focus of the Bosnian female writing so far and are conditioned by social conjunctures and traditional legacies, represented from the perspective of gendered subject that focuses on the repressed sphere of domesticity and points to the importance of solidarity,

care and respect for the Other and different. Using contemporary theoretical knowledge in the area of culture theory, gender and identity in the analysis of these novels, we have pointed out the ways and possibilities of different representations and interpretations of traditional female values such as solidarity and caring.

Key words: gender, body, identity, concern, solidarity, fluency.

Adresa autora

Authors' address

Fatima Bećarević

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

fatima-becarevic@hotmail.com